

PETRA HEBEDOVÁ

Suomen ja viron astevaihtelun ongelmalliset kohdat kielen oppijalle

1. Johdanto

Artikkeli pohjautuu pro gradu -tutkielmaani, jonka aiheena on suomen ja viron astevaihtelu vieraana kielenä opiskelun näkökulmasta. Tutkielman tavoitteena oli verrata suomen ja viron astevaihtelua tätä näkökulmaa soveltaen. Astevaihtelua suomessa ja virossa tarkasteltiin työssä niin kuin kahta eri ilmiötä, jotka ovat erilaisen systeemin osa. Astevaihtelua pyrittiin katsomaan vieraana kielenä opiskelun kannalta kahdella eri tavalla. Toisaalta teoriaa käsiteltäessä verrattiin, miten astevaihtelu määritellään ja miten sitä käsitellään sekä tieteellisessä kirjallisuudessa että kielen opiskeluun vieraana kielenä tarkoitettussa kirjallisuudessa – oppikirjoissa tai kielen opiskelua varten kirjoitetuissa kieliopeissa. Toinen tapa tarkastella astevaihtelua vieraana kielenä opiskelun kannalta oli testin laatiminen suomen ja viron astevaihtelusta. Testissä oli astevaihtelua sisältäviä morfologisia tehtäviä. Vastausten analyysissä pohdittiin, mitkä tekijät ovat voineet aiheuttaa virheitä ja mitkä sanat, sanatyypit tai astevaihtelun alaiset parit aiheuttavat ongelmia. (Ks. tarkemmin Hebedová 2008.) Tässä artikkelissa keskityn erityisesti kahteen astevaihteluun liittyvään aiheeseen: käänteiseen astevaihteluun ja astevaihtelun toteutumistapojen heijastumiseen ortografiassa. Edellinen aihe saattaa olla olennaisempi suomessa, jälkimmäinen virossa.

2. Asteen määrittäminen virossa

Virossa on astetta tai asteiden kontrastia käytetty selvästi kieliopillisiin tehtäviin kahdella tavalla. Toisaalta tietty aste on ominainen konkreettiselle kategorialle: näin on *si*-imperfektissä ja monikon partitiivissa, joiden muodot ovat aina vahvassa asteessa verbi- tai nimitystyypistä riippumatta (*luges, õppis, hakkas, kotte, kottisid, hindu, hindasid, poode, rattaid*). Toinen tapa on asteiden eron käyttäminen, asteiden kontrasti.

Esimerkiksi nominien taivutuksessa useimmat yksikön ja monikon muodot voivat olla keskenään päinvastaisessa asteessa, mutta kumpikaan aste ei ole yksikölle tai monikolle ominainen – asteiden esiintyminen/käyttö riippuu taivutustyypistä. Seuraavana (ks. asetelma 1) kaksi esimerkinominia, joissa aste on useammassa sijassa päinvastainen: sanan *kott* paradigmassa yksikössä on vallitsevana heikko aste ja monikossa vahva aste, sanan *ratas* paradigmassa on yksikössä vallitsevana vahva aste ja monikossa heikko aste.

Asetelma 1. Viron astevaihtelullisten nominien taivutuksen esimerkit.

	sg	pl	sg	pl
Nominatiivi	<i>kott</i>	<i>kotid</i>	<i>ratas</i>	<i>rattad</i>
Genetiivi	<i>koti</i>	<i>kottide</i>	<i>ratta</i>	<i>rataste</i>
Partitiivi	<i>kotti</i>	<i>kottisid/kotte</i>	<i>ratast</i>	<i>rattaid</i>
Illatiivi	<i>kotisse/kotti</i>	<i>kottidesse</i>	<i>rattasse</i>	<i>ratastesse</i>
Inessiivi	<i>kotis</i>	<i>kottides</i>	<i>rattas</i>	<i>ratastes</i>
Elatiivi	<i>kotist</i>	<i>kottidest</i>	<i>rattast</i>	<i>ratastest</i>
Allatiivi	<i>kotile</i>	<i>kottidele</i>	<i>rattale</i>	<i>ratastele</i>
Adessiivi	<i>kotil</i>	<i>kottidel</i>	<i>rattal</i>	<i>ratastel</i>
Ablatiivi	<i>kotilt</i>	<i>kottidelt</i>	<i>rattalt</i>	<i>ratastelt</i>
Translatiivi	<i>kotiks</i>	<i>kottideks</i>	<i>rattaks</i>	<i>ratasteks</i>
Terminatiivi	<i>kotini</i>	<i>kottideni</i>	<i>rattani</i>	<i>ratasteni</i>
Essiivi	<i>kotina</i>	<i>kottidena</i>	<i>rattana</i>	<i>ratastena</i>
Abessiivi	<i>kotita</i>	<i>kottideta</i>	<i>rattata</i>	<i>ratasteta</i>
Komitatiivi	<i>kotiga</i>	<i>kottidega</i>	<i>rattaga</i>	<i>ratastega</i>

Lukuun ottamatta lyhyttä illatiivia *kotti*, jonka muodostustapa on erilainen, kaikki sijamuodot illatiivista alkaen noudattavat tätä yksikön ja monikon asteen kontrastti-visuutta, jonka takana on se, että kyseessä olevat yksikön sijat on muodostettu analogisesti yksikön genetiivin pohjalta ja monikon sijat on muodostettu monikon genetiivin pohjalta. (Ks. EKG, 169–170.) Nominatiivin ja partitiivin muodoissa aste on erilainen, mutta taustalla on sama periaate, tässä tapauksessa aste kontrastoi lukukategorian sisällä sijakategorioiden välillä: *koti* GEN : *kotti* PART, *ratta* GEN : *ratast* PART. Tapauksessa *koti* GEN : *kotti* PART tämä kontrasti on ainoa kieliopillisen opposition kantaja. Monikon partitiivin aste on määritelty edellä mainitun tavan mukaisesti, se on koko kategorialle (monikon partitiiville) yhteinen ja näin sille tyypillinen/ominainen aste – tässä tapauksessa vahva.

Samanlainen on asteiden käyttö verbiparadigmassa, verbityyppien *hüpata* ja *õppida* asteiden käyttö on seuraavissa kategorioissa kuin peilikuva:

Asetelma 2. Viron astevaihtelullisten verbien taivutuksen esimerkit.

	vahva aste	heikko aste	vahva aste	heikko aste
<i>da</i> -infinitiivi		<i>hüpata</i>	<i>õppida</i>	
preesens	<i>hüppan hüppame</i> <i>hüppad hüppate</i> <i>hüppab hüppavad</i>			<i>õpin õpime</i> <i>õpid õpite</i> <i>õpib õpivad</i>
imperatiivi 2 sg imperatiivi 2 pl	<i>hüppa</i>	<i>hüpake</i>	<i>õppige</i>	<i>õpi</i>
<i>nud</i> -partisiippi		<i>hüpanud</i>	<i>õppinud</i>	
konditionaali	<i>hüppaksin hüppaksime</i> <i>hüppaksid hüppaksite</i> <i>hüppaks hüppaksid</i>			<i>õpiksin õpiksime</i> <i>õpiksid õpiksite</i> <i>õpiks õpiksid</i>

Joidenkin mainittujen muotojen muodostamistavoissa vallitsee sama analoginen riippuvuus toisesta muodosta kuin nominien kohdalla genetiivistä: yksikön imperatiivin ja konditionaalien muotoja voi muodostaa preesensin vartalon pohjalta, monikon imperatiivin ja *nud*-partisiipin *da*-infinitiivistä. Verbiparadigmaan kuuluu muitakin muotoja, jotka muodostetaan näiden kahden muodon perusteella. (EKG, 170–171.)

Verbiparadigmaan kuuluu myös toisen logiikan mukainen asteen käyttö. Kuten monikon partitiiville myös *ma*-infinitiiville ja siitä analogisesti muodostetuille muodoille (mm. imperfekti, preesensin partisiippi) on ominaista vahva aste. Vahvaa astetta käytetään taivutusparadigmasta riippumatta (*hüppama*, *hüppasin*, *hüppav*, *õppima*, *õppisin*, *õppiv*). Passiiville (impersonaalille) ja kaikille sen pohjalta muodostetuille muodoille on samaa asteen käyttötapaa noudattaen ominainen aina heikko aste (*hüpatakse*, *hüpati*, *hüpatud*, *õpitakse*, *õpiti*, *õpitud*). Näin edellä esitettyyn verbiparadigmaan voi lisätä nämä muodot (ks. asetelma 3).¹

Asetelma 3. Viron astevaihtelullisten verbien taivutuksen esimerkit – täsmennettynä.²

	vahva aste	heikko aste	vahva aste	heikko aste
<i>da</i> -infinitiivi		<i>hüpata</i>	<i>õppida</i>	
<i>ma</i> -infinitiivi	<i>hüppama</i>		<i>õppima</i>	
preesens	<i>hüppan</i>			<i>õpin</i>
imperfekti	<i>hüppasin</i>		<i>õppisin</i>	
imperatiivi sg	<i>hüppa</i>			<i>õpi</i>
imperatiivi pl		<i>hüpake</i>	<i>õppige</i>	
<i>nud</i> -partisiippi		<i>hüpanud</i>	<i>õppinud</i>	
konditionaali	<i>hüppaksin</i>			<i>õpiksin</i>
passiivi		<i>hüpatakse</i>		<i>õpitakse</i>
passiivi impf		<i>hüpati</i>		<i>õpiti</i>
<i>tud</i> -partisiippi		<i>hüpatud</i>		<i>õpitud</i>

1 Joitakin verbien muotoja jätetään väliin, kategoriat on vain luettelomaisesti järjestetty niiden luonteesta ja keskinäisestä suhteesta riippumatta.

2 Muodot, jotka on muodostettu aikaisemmin mainitun tavan mukaisesti, on lihavoitu.

Asetelman 2 symmetrisyys on kadonnut, koska asetelmassa 3 mukana ovat myös muodot, jotka eivät noudata samaa periaatetta – kontrastia – vaan toisenlaista periaatetta: ne osoittavat asteen avulla kuuluvuuden tiettyyn kategoriaan. Hint (1997b, 119) mainitsee puhuessaan asteiden kontrastisesta käytöstä eri paradigmoissa termin *mirror homonymy*.

Edellä esitettyjen kahden periaatteen avulla voi oppikirjoissa ohjailla vahva- tai heikkoasteisen muodon käyttöä. Oppikirjassa *Estnisch Intensiv!* esitetään verbien astevaihtelusta neljä sääntöä:

1. *ma*-infinitiivi, indikatiivin aktiivin imperfekti ja *modus obliquus* (kvotatiivi) ovat aina vahvassa asteessa.
2. Kaikki passiivin muodot ovat aina heikossa asteessa.
3. Indikatiivin preesens, konditionaalinen preesens ja imperatiivin yksikön 2. persoonassa ovat aina samassa asteessa.
4. *da*-infinitiivi ja kaikki muut imperatiivin muodot ovat aina eri asteessa. (Lutkat-Lõik–Hasselblatt 2005, 96)

Ensiksi mainitut kaksi sääntöä representoivat kategoriaan kuuluvuuden periaatetta, kolmas ja neljäs sääntö puolestaan kontrastin periaatteen. Muidenkin muotojen asteen samankaltaisuudet tai erilaisuudet voisi mainita. Samaan tapaan voi ohjailla myös asteen valintaa nomineilla (esim. Lutkat-Lõik–Hasselblatt 2005, 124–125; Remes 1982, 63).

Jotkin asteen samankaltaisuudet ja eroavuudet johtuvat näiden kahden periaatteen yhdistelmästä: verbin *hakkama* infinitiivi on samassa asteessa kuin indikatiivin preesens *hakkan*, *da*-infinitiivi *hakata* on näiden molempien kannalta päinvastaisessa asteessa. Tällaiset suhteet (edellä mainittujen kahden periaatteen yhdistelmästä johtuvat) pätevät kuitenkin vain kyseisen taivutustyyppin sisällä, eivät aina, vrt. esim. *hakata* : *hakkama* : *hakkan*, mutta *õppida* : *õppima* : *õpin*.

Nominien taivutuksessa voisi huomiota ansaita myös eri nimitystyyppien, tässä kuitenkin vain *kott*- ja *ratas*-tyyppien representoimien, produktiivisuus. *Kott*-sana representoi produktiivista ja huomattavasti suurifrekvenssisempää tyyppiä, kun taas *ratas*-tyyppi ja muut käänteisessä astevaihtelussa olevat tyypit ovat useimmiten harvavalukuisia ja epäproduktiivisia (EKG, 165). Näin voisi päätellä, että yksikön genetiivin muoto on monesti heikossa asteessa ja yksikön partitiivi vahvassa asteessa (*koti* : *kotti*), taivutustyyppin *ratta* : *ratas* asteet genetiivissä ja partitiivissa ovat harvinaisempia. Kontrastin periaatteen käyttö olisi näin nomineilla heikentymässä, ja sen paikalle voisi astua periaate, jonka mukaan yksikön genetiiville olisi tyypillinen heikko aste ja yksikön partitiiville vahva aste. Verbeillä kontrastin periaate näyttäisi olevan voimassa, niin kuin äsken mainitut *hakata* ja *õppida* verbit todistavat. Molemmat tyypit ovat produktiivisia (EKG, 168). Viron verbien kohdalla ei kuitenkaan perustella käänteistä astevaihtelua, perusmuotona on aina vahvassa asteessa oleva *ma*-infinitiivi.

3. Asteen määrittelyminen suomessa

Suomessa asteiden esiintyminen määritellään eri tavalla. Suomen astevaihtelu kuuluu Karlssonin mukaan morfofonologisiin vaihtelusääntöihin. Morfofonologiset vaihtelut kuuluvat morfologisiin operaatioihin. Morfologisen operaation tärkein osa on Karlssonin termiä käyttäen morfoleksikaalinen sijoitus, joka tarkoittaa esim. sijapäätteen liittämistä perusmuodon perään. Se saattaa laukaista morfofonologisen vaihtelun. Morfofonologisia sääntöjä on kahdenlaisia, toinen tyyppi ovat vartalonmuodostussäännöt, toinen morfofonologiset vaihtelusäännöt. Morfofonologiset vaihtelusäännöt, toisin kuin vartalonmuodostussäännöt, eivät vaikuta päteallomorfin valintaan, mutta sijoitettu päte vaikuttaa usein vasemmalle, ts. laukaisee tai ei laukaise esim. astevaihtelusäännön. Karlsson kutsuu molemman tyyppin sääntöjä (sekä vartalonmuodostussäännöt että morfofonologiset vaihtelusäännöt) morfologisten operaatioiden alarutiineiksi, jotka otetaan käyttöön aina ao. fonologisten ja morfologisten ehtojen täytyessä. (Karlsson 1982b, 24, 184, 188–190.)

Astevaihtelu on Karlssonin mukaan ”luonteeltaan morfofonologinen ja aktuaalisuukseltaan morfologisten operaatioiden saattoilmiönä” (1982b, 323). ISK:ssa (90) katsotaan myös suffikseissa ilmenevän vaihtelun (esim. vokaalisoinnun) kuuluvan morfofonologiseen vaihteluun ja astevaihtelu määritellään nimenomaan sanavartaloissa ilmeneväksi vaihteluksi, joka aiheuttaa sen, että vartalolla on useita allomorfeja, astevaihtelutapauksessa vahva- ja heikkoasteinen.

Oppikirjoissakin on usein käytetty lähtökohtana sitä, että astevaihtelu liittyy päätteen sijoittamiseen. Leila White kirjoittaa, että *k*:ta, *p*:tä ja *t*:tä koskevia muutoksia tapahtuu sanan vartalon viimeisen tavun rajalla, kun sanaan liitetään tietynlaisia päätteitä (2001, 14, 146). Karlsson toteaa *Suomen peruskieliopissaan*, että klusiilit (*k*, *p*, *t*) ovat astevaihtelussa kaksi- ja useampitavuisten sanojen vartalossa, kun vartaloon liitetään tietynlaisia päätteitä. Sovelletaanko astevaihtelua vai ei, riippuu toisaalta vokaaleista, jotka ovat klusiilin ja päätteen välillä (astevaihtelua sovelletaan vain, jos siinä on lyhyt vokaali), toisaalta päätteestä, joka liitetään. (Karlsson 1982b, 37.)

Siinä, miten ohjataan, millaisiin päätteisiin astevaihtelu liittyy ja millaisiin ei, eri kirjoittajat voivat painottaa enemmän fonologisia tai morfologisia vaikuttajia. Whiten kieliopissa on paino enemmän morfologisilla vaikuttajilla. Fonologisia käytetään jonkin verran suoran astevaihtelun (Whiten tyyppi A) kohdalla: ”Heikko vartalo aina, kun sijapäätteenä on yksi konsonantti (*-t*, *-n*) tai yhdistelmä kaksi konsonanttia + vokaali (esim. *-ssa*, *-lla*, *-ksi*), muuten vartalo on vahva.” (White 2001, 17.) Saman tyyppisesti White kirjoittaa verbien taivuttamisesta: ”Heikko vartalo aina, kun persoonapäätteenä on yksi konsonantti (*-n*, *-t*) tai yhdistelmä kaksi konsonanttia + vokaali (*-mme*, *-tte*), muuten vartalo on vahva.” (White 2001, 148.) Jäljellä olevissa tapauksissa vartalon valinnan ratkaisemiseen tarjotaan morfologisia kriteereitä: ”Vartalon konsonantti on vahva aina yksikön ja monikon illatiivissa ja essiivissä sekä monikon

partitiivissa ja genetiivissä.” (White 2001, 14.) Esimerkiksi yksikön essiiviin pätee sekä fonologinen kriteeri – päätte *-nA* ei täytyä yllä mainittuja ehtoja ja asteen on niin oltava vahva – että morfologiset kriteerit – yksikön essiivissä vahva aste. Annetut säännöt menevät siis osaksi päällekkäin. Sekä nominien että verbien käänteisen astevaihtelun kohdalla on käytetty vain morfologisia kriteereitä: ”Heikko konsonantti yksikön perusmuodossa ja yksikön partitiivissa, muuten vahva konsonantti.” (White 2001, 19.) Sitä, miksi käänteinen astevaihtelu on ilmeisesti vaikeampaa määritellä fonologisten kriteerien avulla, voisi selittää kielen kehityksen valossa. Nykykielen kannalta on Karlssonin mukaan suoran (normaali-) ja käänteisen astevaihtelun alaisen tapausten oikeanpuoleinen konteksti erilainen – normaaliastevaihtelun laukaisee yleensä suffiksi, joka sulkee tavun (Karlsson 1982a, 323–324), kun taas käänteinen astevaihtelu on prosessi, joka voi liittyä vartalonmuodostukseen (1982a, 332). Tämä heijastuu jaossa perusmuodon ja muiden muotojen (yksikön partitiivia lukuun ottamatta) asteisiin edellä mainituissa Whiten säännöissä, Karlsson kuitenkin perustelee käänteistä astevaihtelua vain nominintaivutuksessa (1982a, 324).

Karlssonin *Suomen peruskieliopissa* on fonologisten kriteerien osuus astevaihtelun määrittelyissä huomattavasti suurempi kuin Whitella. Karlsson luo säännön A, joka koskee sekä nomineja että verbejä, ja verbien erikoissäännön B. Sääntö A koostuu ensisijaisesti fonologisista kriteereistä, jotka ovat osaltaan samantapaiset kuin Whiten (yhdestä konsonantista koostuva päätte tai sellainen, joka alkaa kahdella konsonantilla, sulkee tavun), kuitenkin vielä täsmennetympiä ”*p:n, t:n, k:n* ja päätteen välillä on vain lyhyt vokaali tai diftongi (ei konsonantteja eikä tavurajaa).” (1982b, 38.) Yhden käänteisen astevaihtelun ongelmista Karlsson ratkaisee säännöllä: ”koskaan ei ole vaihtelua pitkän vokaalin edessä” (1982b, 38). Pelkästään verbejä koskeva sääntö B koostuu morfologisista kriteereistä, jotka liittyvät passiiviin, imperatiivin yks. 2. persoonan ja kielteisen indikatiivin heikkoasteisuuteen. Karlsson ei kuitenkaan selityksissään käytä jakoa vahva- ja heikkoasteisiin vartaloihin. Astevaihtelua sovelletaan perusmuotoon ja tuloksena on heikkoasteinen muoto. Tällainen käsitys on osaksi mahdollinen sen ansiosta, että hänen käsityksessään käänteinen astevaihtelu on paljon suppeampi ja sen alaisten nominien vaihtelua (erityisesti yksikön nominatiivia ja partitiivia) on pakko käsitellä erikseen uudestaan (Karlsson 1982b, 41).

Kun Whiten oppikirjassa sekä verbeillä että nomineilla on suora ja käänteinen astevaihtelu, on vahva- ja heikkoasteisen vartalon postuloiminen välttämätöntä. Karlsson pitää kiinni omasta käsityksestään käänteisen astevaihtelun kohdalla sekä teoreettisessa *Suomen kielen äänne- ja muotorakenteessa* (1982a) että vieraskielisille käyttäjille tarkoitettuun *Suomen peruskieliopissa* (1982b). Hän pitää verbien perusmuotona indikatiivin yksikön kolmatta persoonaa eikä 1. infinitiiviä. Tätä hän teoreettisesti perusteleeekin (1982a, 35, 207–208). Olen kuitenkin sitä mieltä, että kielen opiskelussa vieraana kielenä käytetään verbin perusmuotona useimmiten infinitiiviä, joka on sanakirjahakumuoto ja joka on näin kielen opiskelun prosessissa samassa asemassa kuin nominien puolella yksikön nominatiivi. Yksikön 3. persoonan

käyttäminen samassa roolissa olisi hankalasti toteutettava tai voisi käytännössä tuoda opiskeluun ja opetukseen jonkinlaisia ongelmia.

Maisa Martin kirjoittaa, että se, millainen on astevaihtelun paikka kielen kuvauksessa, riippuu siitä, millaiset ovat kuvauksen kirjoittajan yleisemmät teoreettiset ja lingvistiset lähtökohdat. Karlssonin kuvaustapa *Suomen peruskieliopissa* on prosessuaalinen, prosessin lähtökohtana on vahva aste ja tuloksena heikko aste, kun taas toinen mahdollisuus on paradigmaattinen näkemys (Martin 1995, 65; vrt. Karlsson 1982a, 323). Paradigmaattista näkökulmaa voi edustaa myös esim. ISK:n (70) käsitelytapa (vartalosta esitetään vahva- ja heikkoasteinen allomorfi).

Käänteisen astevaihtelun käsitteen eroavuudesta huolimatta sekä Karlssonin että Whiten kieliopissa käytetään jonkin verran fonologisia ja jonkin verran morfologisia kriteereitä asteiden esiintymistä määrittelemään. Näiden yhteispeleistä luodaan kokonaisuus. Joskus ne täydentävät toisiaan, joskus menevät päällekkäin. Niissä tapauksissa, joissa morfologisten kriteerien tarpeellisuus tulee selvästi esille, voisi ehkä pohtia samantapaista ajatuskulkua, jonka mukaan virossa määritellään asteiden esiintyminen. Suomen kaikki passiivin muodot ovat samassa asteessa fonologisista vaikuttajista riippumatta: Muodot *heitetään* : *heitettiin* : *heitetty* osoittaisivat näin kuuluvuutta yhteen kategoriaan – passiiviin, vaikka preesensin muoto on tavurakenteeltaan muista eroava. Käänteisen astevaihtelun (Whiten mukaisesti) verbien passiivin aste ei myöskään muutu kategorian sisällä, ja se on heikko (*ajatellaan* : *ajateltiin* : *ajateltu*, *hypätään* : *hypättiin* : *hypätty*). White toteaa oppikirjassaan, että astevaihtelussa olevien verbien passiivimuodot ovat aina heikkoasteiset (2001, 207). Karlsson kuvailee tätä tarvitsematta astevaihtelun käsitettä: hänen ohjeidensa mukaan *anta/a*-verbien passiivi muodostetaan liittämällä *-ta/an* ~ *-tä/än* yksikön 1. persoonan vartaloon, joka on näillä verbeillä heikkoasteinen. Verbien tyyppiä *hypätä* tai *ajatella* passiivin muodot saadaan infinitiivin perusteella. (Karlsson 1982b, 171.) Aina sama aste saman kategorian muodoissa esiintyy myös esim. illatiivissa (vrt. *liikenteeseen* ja *englantiin*) tai monikon genetiivissä (vrt. *tyyppien* ja *lappujen*), joissa on myös aina vahva aste tavun laadusta huolimatta.

Toinen tärkeä ryhmä, jossa fonologisten kriteerien käyttö ei toimi ollenkaan, ovat possessiivisuffiksit. Tässä kriteerit ovat Karlssonin mukaan morfotaktiset pikemmin kuin morfologiset. Possessiivisuffiksillisten nominatiivin ja yksikön genetiivin jättämisen astevaihtelun ulkopuolelle hän selittää sillä tavalla, että possessiivisuffiksit eivät liity vartaloon niin tiiviisti kuin sijapäätteet. Jos ne sattuvat heti vartalon perään (nominatiivissa ja yksikön genetiivissä), ne eivät laukaise vartalon vaihtelua – astevaihtelua. Muissa muodoissa näiden ja vartalon välille tulee juuri sijapäätte. (Karlsson 1982a, 373.) Oppikirjassaan hän tarjoaa samantapaiset ohjeet, joiden mukaan suoraan omistusliitteen edessä ei ole astevaihtelua (Karlsson 1982b, 110), ja tässäkin voi kiinnittää huomiota formulaatioon: astevaihtelua ei ole (sitä ei sovelleta). Sen sijaan Whiten mukaan (2001, 107) possessiivisuffiksi liitetään sanan vahvaan vartaloon, jos sanassa on *k*, *p*, *t* -vaihtelu.

Olisi ehkä mahdollista jatkaa tätä Karlssonin morfotaktista linjaa myös verbien passiivin kohdalla. Passiivia representoiva morfeemi esiintyy verbimuodoissa aina ensimmäisessä paikassa vartalon jälkeen. Muut päätteet voivat tulla sen perään (esim. *kerro-ta-an*, *kerro-tta-isi-in*). Näin heikossa asteessa oleva vartalo voisi osoittaa vartalon ja passiivin tunnuksen tiivistä yhteyttä, kun vahva aste osoittaisi possessiivisuffiksien kohdalla vartalon ja suffiksin relatiivisesti löyhempää yhteyttä. Puhutaanhan yleisesti possessiivisuffikseista, mutta passiivin **tunnuksesta**. (Vrt. ISK 137–138; Karlsson 1982b, 31.)

4. Katsaus suomen astevaihtelutestin tuloksiin

Testin avulla oli tavoitteena poimia astevaihtelun piiristä ongelmia tai seikkoja, jotka voivat olla tärkeitä kielen opiskelun kannalta, ja pohtia niitä laajemmin kytkemällä ne kirjallisuudessa esitettyihin käsityksiin. Testi oli samantyyppinen suomen ja viron opiskelijoille. Tehtävänä oli taivuttaa oletettavasti tuttuja ja tuntemattomia sanoja, joihin liittyy jonkintyyppinen astevaihtelu. Suomen testiin osallistujat puhuvat äidinkielenään eri kieliä, mutta viron testin osallistujat olivat kaikki suomenkielisiä. Viron testin analyysissä olen pohtinut myös sitä, miten tämä seikka on voinut vaikuttaa tuloksiin. Muun muassa tästä syystä ei ollut tarkoituksena vertailla suomen ja viron testien tuloksia keskenään vaan analysoida kummankin testin tuloksia erikseen.

Yksi huomiota ansaitseva seikka suomen astevaihtelutestien tuloksissa oli se, että usein käänteisessä astevaihtelussa olevat nominit ja verbit aiheuttivat vaikeuksia. Näyttää siltä, että niiden sanojen kohdalla, jotka ovat nk. käänteisessä astevaihtelussa, yhtä tärkeää on taivutustyyppin valinta ja vartalon muodostaminen kuin astevaihteluvariantin valinta. Aineistossa esiintyi sellaisia vastauksia, joissa toinen näistä operaatioista oli oikein ja toinen väärin. Astevaihteluparin valinta on ongelmalla esim. tapauksissa *osoite* : *osoideen*, *sarake* : *sarajeen*, *osoite* : *osoiteen*, *sade* : *sadeen*, *kuunnella* : *kuunnelen*, *levätä* : *levään*, vartalonmuodostus on ongelmallinen vastauksissa *rikas* : *rikkan*, *hammas* : *hampan*. Esiintyi myös vastauksia, joissa astevaihtelun väärä soveltaminen voi olla väärän taivutuksen seurausta (esim. *osoite* : *osoiden*, *moite* : *moiden*, *hammas* : *hammaksen*). Yksi astevaihtelun haasteista suomen kielen opiskelijoille on varmasti sen kaksisuuntaisuus: se, että perusmuodon *t*:stä voi genetiivissä syntyä *d* tai *tt*. Testissä ilmenivät molemmat vääriin suuntaan menevät tapaukset: vahvan asteen soveltaminen, kun asteen pitäisi heikentyä *honka* : *honkkaan*, *arka* : *arkkaan* (myös *auto* : *autton*) ja heikon asteen soveltaminen, kun asteen pitäisi vahvistua *osoite* : *osoiden* tai *osoideen*, *sarake* : *saraen* tai *sarajeen*, *moite* : *moiden*. Näissä muodoissa voi myös seurata taivutuksen ja astevaihtelulajin keskinäistä riippuvuutta. Tapaus *honka* : *honkkaan* demonstroi taivutustyyppin ja astevaihtelun suunnan yhteenkuuluvuutta, kun taas tapauksessa *osoite* : *osoideen* ne eivät ole sopusoinnussa.

5. Suomen käänteinen astevaihtelu ja taivutustyyppit

Karlssonin mukaan käänteisen astevaihtelun soveltaminen on vartalonmuodostuksen seuralainen (1982a, 324). Kvantitatiivinen käänteinen astevaihtelu on hänen mukaansa paradigmakohtainen ominaisuus, esim. taivutustyyppissä *-as* : *-aa*- on mahdollinen kvantitatiivinen käänteinen astevaihtelu, esim. *rikas* : *rikkaan*. Sen sijaan taivutustyyppiin *-s* : *-kse* se ei koskaan liity, esim. *rikos* : *rikoksen* (vrt. testissä esiintynyt vastaus *hammas* : *hammaksen*). Kvalitatiivista astevaihtelua on joskus pidettävä lekseemikohtaisena ominaisuutena niiden paradigmojen sisällä, joissa käänteinen astevaihtelu on ylipäättään mahdollinen. Joissakin tapauksissa käänteisen kvalitatiivisenkin astevaihtelun voi kuvata yleisillä säännöillä – jos asteen vahveneminen koskee kaikkia olemassa olevia mahdollisesti vaihtelevia sanoja. Muissa tapauksissa on sanoja, joissa kvalitatiivinen käänteinen astevaihtelu tapahtuu, pidettävä leksikaalisesti merkittyinä, esim. *hylje* : *hylkeen* (vrt. *ohje* : *ohjeen*, joka representoi tunnusmerkitöntä taivutusta; vrt. myös esim. *lumme* ja *amme*). (Karlsson 1982a, 332–333.) Esimerkiksi vaihtelu *ll* : *lt* toteutuu aina (ainoa poikkeus on *kallis* : *kalliin*), sen sijaan vaihtelu *v* : *p* on sidottava lekseemiin, tunnusmerkitön on taivutus ilman vaihtelua kuten *hyve* : *hyveen*. (Karlsson 1982a, 332–335.)

Kaikki nämä kvalitatiivisen käänteisen astevaihtelun tapaukset, ovat ne sitten sääntöperäisiä tai idiosynkraattisia, esiintyvät samoissa paradigmoissa kuin kvantitatiivinen käänteinen astevaihtelu. Karlssonin mukaan käänteisen astevaihtelun säännöt ovat sidoksissa vain seuraaviin vartalonmuodostussääntöihin: *e* > *ee* (esim. *lääke* : *lääkkeen*), $V_a s > V_a V_a$ (esim. *rakas* : *rakkaan*), *in* > *ime* (esim. *ydin* : *ytimen*), *tOn* > *ttOmA*, $\emptyset > e/ \{l, r, Cen\}$ (esim. *kannel* : *kantelen*, *udar* : *utaren*, *ien* : *ikenen*). (Karlsson 1982a, 318, 369.)

Näistä Karlsson pitää *-e* : *-ee*- ja $V_a s > V_a V_a$ -nominien vartalonmuodostustakin leksikaalisesti merkittynä, koska nominatiivissa on olemassa vastaavan fonologisen koostumuksen taivutustyyppit *nalle* : *nallen*, *varis* : *variksen*. Hänen mukaansa tällaisessa tapauksessa merkittynä on pidettävä sellaista taivutustyyppiä, joka on epäproduktiivinen, harvalukuinen ja mutkikkaita vartalonmuodostussääntöjä ja morfofonologisia vaihteluja sisältävä. Näin taivutustyyppit *nalle* : *nallen*, *varis* : *variksen* ovat prototyyppisiä, ilman merkintää. (Karlsson 1982a, 203, 205–206.) *-e* : *-ee*-nominityyppi on kuitenkin produktiivinen eräinä johdoksina (Karlsson 1982a, 318) ja ISK:n mukaan runsaslukuisempi kuin taivutustyyppi *nalle* : *nallen* (ISK, 100). Olen sitä mieltä, että oppikirjoissa on perustellumpaa tyyppillisenä käsitellä *-e* : *-ee*-taivutusta ja tyyppiä *nalle* : *nallen* poikkeavana. Whiten oppikirjassa (2001, 26) sanojen *kolme*, *itse*, *nukke* jne. taivutusta pidetään poikkeuksellisena verrattuna sanojen *huone*, *amme*, *huume*, *kappale* jne. taivutukseen. Karlsson pitää Suomen peruskieliopissaan sanojen *kolme* : *kolmen*, *itse* : *itsen*, *nalle* : *nallen*, *nukke* : *nuken* taivutusta poikkeuksellisena (1982b, 56). Näin kielen opiskeluun tarkoitettun kirjallisuuden näkökulma (tässä myös Karlssonin oma) on siis erilainen kuin Karlssonin Suomen kielen

äänne- ja muotorakenteessa esittämä. Niiden nominien kohdalla, joiden nominatiivi on *s*-loppuinen, Karlsson toteaa *ajatus*-tyypin olevan yleisempi kuin *taivas*-tyyppi. White erottelee oppikirjassaan toisistaan nämä taivutustyytit *s*:ää edeltävän vokaalin avulla (*-as* : *-aa-*, *-äs* : *-ää-*, *-is* : *-ii-* muodostavat toisen ryhmän ja *-us* : *-ukse-*, *-ys* : *-ykse-*, *-os* : *-okse-*, *-ös* : *-ökse-*, *-es* : *-ekse-* toisen ryhmän). Poikkeuksina White pitää sanoja, jotka poikkeavat tästä (esim. *kirves*, *teräs*, *roskis*). Kyseisten taivutustyyppien määrittelyissä on mainittu, että *rakas-* ja *kaunis*-tyypeillä astevaihtelu on mahdollinen, taivutustyyppillä *vastaus* astevaihtelua ei ole. (White 2001, 29–31.) *-s*-loppuisten nominien joukosta White käsittelee poikkeuksellisenä esim. sanan *roskis* taivutusta, sen sijaan tyyppillisenä esim. sanan *kallis* taivutusta (vrt. White 2001, 29–31). Sanoja on siis tässä kohdeltu toisinpäin, kuin jos produktiivisuus olisi otettu huomioon. Joka tapauksessa Karlssonin mukaan mainitut taivutustyytit ovat poikkeuksellisen kompleksisia. Näitä sanoja taivuttaessa ei vartaloa voi ennustaa nominatiivista käsin ja taivutukseen voi liittyä käänteisen astevaihtelun soveltaminen, josta on kvalitatiivisen astevaihtelun kohdalla tiedettävä, että se usein liittyy vain kyseiseen lekseemiin. (Karlsson 1982a, 206.) Tästä kertovat myös testin tulokset ja *-e* : *-ee-* ja *-as* -nominien aiheuttamat vaikeudet. Hyvin vaikeina voi samoista syistä pitää myös sanojen *ydin* : *ytimen* tai *sammal* : *sammalen* taivutusta, joka kaiken lisäksi esiintyy vain harvoin. Niiden sanojen kohdalla, joiden vaihtelua on pidettävä lekseemisdonnaisena, voisi suomen taivutus ja sen oppimisprosessi olla lähempänä viroa siinä mielessä, että se vaatii sanan morfologisen käyttäytymisen ulkoa opettelemista, vaikka kyseinen vaihtelu voi olla sääntöperäinen tai tuttu muista yhteyksistä.

Verbien taivutustyyppjä ei tarvitse Karlssonin mukaan (1982a, 211) olettaa leksikaalisesti merkityiksi, koska verbien taivutuksessa näiden morfologisen ja morfofonologisen käyttäytymisen voi ennustaa perusmuodon fonologisen rakenteen mukaan. Perusmuotona toimii hänen esityksessään yksikön kolmannen persoonan vartalo, ja näin verbeillä ei ole käänteistä astevaihtelua (Karlsson 1982a, 35, 207–208, 324).

Jos verbin taivutuksessa otetaan perusmuodoksi 1. infinitiivi, on oletettava myös käänteisessä astevaihtelussa olevia verbityyppjä. Näin on tehty ISK:ssa (72–73) ja Whiten oppikirjassa (2001, 149). Nämä verbityypit ovat supistumaverbit (*tavata* : *tapaan*), *-ele*-verbit (*ajatella* : *ajattelen*) ja *-ene*-verbit (*synketä* : *synkkenee*). Viimeksi mainitun tyyppin frekvenssi on hyvin pieni (Karlsson 1982a, 214). Jos näiden taivutustyyppien verbejä taivutetaan infinitiivin pohjalta, on ajatuskulku samantyyppinen kuin yllä mainittujen käänteisessä astevaihtelussa olevien nominien kohdalla. Samanaikaisesti vokaalivartalonmuodostuksen kanssa astevaihtelussa olevien verbien aste vahvenee, vrt. *levätä* : *lepää-*, *lieve* : *liepee-*, *madella* : *matele-*, *sade* : *satee-*, *ommel* : *ompele-*, *ommella* : *ompele-*. Remeksen luokittelussa (1995, 58) näiden taivutustyyppien nominatit ja verbit on luokiteltu samaan ryhmään sen perusteella, että niiden vokaalivartalo on vaihteluttomasti vahva-asteinen (vrt. *sateessa* ja *sateena*, *lepään* ja *lepäävät* kun taas suoran astevaihtelun alaiset *leivän* ja *leipänä*, *arvon* ja *arpovat*). Jos siis opetuksessa ja opiskelussa käytetään perusmuotona

infinitiiviä, nämä verbityypit ovat käänteisen astevaihtelun alaisia. Verbien taivutus-tyypeissä ei kuitenkaan tarvitse olettaa mitään vokaalivartalonmuodostusta merkittynä, infinitiivin muodosta (pääteestä ja sitä edeltävistä äänteistä) voi päätellä sanan taivutustyyppin. Siinä mielessä supistumaverbien tai *-ele-*verbien taivutus voisi siis olla vähemmän hankala kuin *-e* : *-ee-* tai *-as-*nominien taivutus.

Suomen astevaihtelutestin analyysi osoitti, että kyseisistä nomini- ja verbityypeistä on hiukan vähemmän hankalaksi osoittautunut supistumaverbien taivutus. Voi olla, että hyvään menestykseen vaikuttivat supistumaverbien produktiivisuus ja frekvenssi. Supistumaverbejä muistuttavia muotoja esiintyi opiskelijoiden testivastauksissa myös verbin *arpoa* taivutuksessa (*arpoan, arvoan*).

6. Käänteinen astevaihtelu suomessa ja virossa

Jos verrataan suomen käänteistä astevaihtelua viron käänteiseen astevaihteluun tai heikkenevään (*nõrgenev*) astevaihteluun, ilmenee vastaavia ongelmia, mutta myös eroja. EKG:ssa (152, 163–164) perustellaan käänteinen astevaihtelu vain nomineilla, se koskee esim. seuraavien taivutusmallien nomineja: *suhe* : *suhte*, *põõsas* : *põõsa*, *kallis* : *kalli*, *manner* : *mandri*. Verbien perusmuotona toimii yleisesti *ma-*infinitiivi, joka on aina vahva-asteinen. Taivutusmalleissa *hakkama* : *hakata* : *hakkan* ja *õppima* : *õppida* : *õpin* ovat kuitenkin *da-*infinitiivi ja preesensin indikatiivin persoonamuodoissa käytetty vartalo päinvastaisessa asteessa. Remeksen mukaan verbien perusmuodon kysymys on hankala siinä mielessä, että *ma-*infinitiivissä osa verbityypeistä käyttää vokaalivartaloa (*saama, tulema, lugema, hakkama*), osa konsonanttivartaloa (*saatma, kandma, laulma, seisma*). Yhteistä, kaikissa verbityypeissä vain vahvaa vokaalivartaloa käyttävää muotoa ei virossa ole. (Remes 1995, 29–30.) *da-*infinitiivi on eri verbityypeillä vahva (*õppida*) tai heikko (*hakata*). Kaikki indikatiivin preesensin muodot ja samalla siis myös yksikön kolmas persoona ovat päinvastaisessa asteessa kuin *da-*infinitiivi (*õpin, õpib; hakkam, hakkab*).

Virossa on kuitenkin sellaisenaan hyvin erilainen taivutussysteemi. Myös edellä mainituista suomen ja viron muodoista voi huomata, että suomessa taivutusta voi jonkin verran kuvata prosessina, jossa on kuten *sade-* tai *levätä-*tapauksissa ensin muodostettava vokaalivartalo ja vartalon muodostamista voi seurata asteen vahveneminen. Virossa taivutuksessa *hakata* : *hakkan* ja *õppida* : *õpin* ei ole vartalossa muuta eroa kuin asteen ero. Viron taivutuksen kuvaaminen prosessina ei tunnu ainakaan nykykielten kannalta luontevalta.

EKG:n mukaan (152, 163, 167) taivutusmuotojen aste perustuu astevaihtelumalliin (*astmevaheldusmall*). Perusmuodon asteen määrittelemiseksi tarvitaan kuitenkin astevaihtelun suunnan käsite (*astmemuutuse suund*). Eriasteisten allomorfiien käyttöä määrää astevaihtelun malli, mutta perusmuodon aste on määritelty astevaihtelun suunnan mukaan. Näin erottuvat toisistaan heikentyvän (*nõrgenev*) astevaihtelun

säännöt, kun perusmuodon aste on vahva, ja vahvenevan (*tugevnev*) astevaihtelun säännöt, kun perusmuodon aste on heikko. (EKG 145, 152.) Astevaihtelumalli on käsitykseni mukaan EKG:ssa paradigmasidonnainen ominaisuus. Ei liene aivan selvää, miksei perusmuodon aste voisi olla määritelty astevaihtelun mallin mukaan niin kuin kaikkien muiden muotojen asteet. Tätä näkökulmaa voisi tukea se, että viron taivutusta ei voi ennustaa nominatiivin tai infinitiivin pohjalta: joitakin taivutusmuotoja (ainakin NOM sg, GEN ja PART) on pidettävä rinnakkaisina, monia muita muotoja voi muodostaa genetiivistä käsin. EKG:ssa (163, 167, 169–171) puhutaan perusmuodoista (monikossa) ja analogisesti muodostetuista muodoista. Rinnakkaisina voisi siis pitää kaikkia perusmuotoja. Näin virossa astevaihtelun suunnan käsite olisi tarpeeton. Viron astevaihtelua ei voi kuvata prosessina vaan sen aiheuttamat allomorffit ovat samantasoisia. Termit heikentyvä ja vahveneva astevaihtelu kuitenkin viittaavat siihen prosessiin, jota astevaihtelu on historiallisesti tarkoittanut. Suoran ja käänteisen astevaihtelun käsitteen tarpeellisuus lienee siinä, että suoran ja käänteisen astevaihtelun toteutumamat/mahdolliset astevaihteluparit eivät ole ihan toisiaan vastaavia – joillekin suoran astevaihtelun pareille ei löydy käänteisessä astevaihtelussa vastinetta (EKG, 152–159). EKG:ssa (164) myös mainitaan, että **perinteisesti** erotetaan suora ja käänteinen astevaihtelu. Tämä kysymys voi liittyä enemmänkin näkemykseen koko taivutuksesta/taivutussysteemistä, jonka sisälle astevaihtelu välttämättä kuuluu, ja tämä ongelma vaatisi taivutussysteemin kuvausta laajemmassa kontekstissa.

Suomen astevaihtelua voi kuvata prosessina tai allomorfiin kontrastina. Käänteisen astevaihtelun käsitteen tarpeellisuus (molemmissa merkityksissä) lienee siinä, että suoran ja käänteisen astevaihtelun suhde taivutusprosessiin tai paikka taivutusprosessissa on erilainen. Käänteinen astevaihtelu liittyy vokaalivartalon muodostamiseen, ja sen aste, niin kuin Remes huomauttaa, ei enää muutu. Suoran astevaihtelun alaisissa tapauksissa aste muuttuu, kun vokaalivartaloon liitetään taivutus päätteet. Karlssonin sanoin suoran ja käänteisen astevaihtelun oikeanpuoleinen konteksti on erilainen (1982a, 323–324). Se, ettei Karlsson tarvitse käänteisen astevaihtelun käsitettä verbien taivutuksessa, johtuu siitä, että hän kuvaa verbien taivutusta (jo) vokaalivartalosta alkaen (esim. *arpo-*, *hyppää-*, *synkkene-*, *ajattele-*), jonka aste on samanlainen kuin 3. persoonan aste (*arpoo*, *hyppää*, *synkkenee*, *ajattelee*).

Asteiden käyttö on virossa joko paradigmasidonnainen ominaisuus, niin kuin verbit *hakata* ja *õppida* todistavat, tai se on kytköksissä suoraan tiettyyn kategoriaan. Paradigmaattinen näkemys näyttää virossa olevan tärkeämmässä asemassa kuin suomessa. Suomessa käänteinen astevaihtelu viittaa tiettyihin taivutustyyppihin ja toisinpäin, mutta käänteisen astevaihtelun käsite on kiinni perusmuodon postuloimisesta.

7. *Astevaihtelun toteutumistavat*

Suomen ja viron astevaihtelun reaalistumisessa voi todeta ainakin seuraavat erot. Suomessa vaihtelevat klusiilit *k*, *p*, *t* ja marginaalisesti myös *b* ja *g*, esim. *digata* : *diggaan* (ISK 70–71). Vaihtelu esiintyy jälkitavuissakin painosta riippumatta (esim. *mansikka* : *mansikan*, *aloittaa* : *aloitan*). Hakulisen mukaan astevaihtelun katsotaan laajentuneen myös jälkitavuihin analogisesti (Hakulinen 2002, 63). Suomeen verrattuna viron astevaihtelun esiintymismahdollisuudet ovat rajoitetummat siinä mielessä, että virossa astevaihtelu koskee vain painollisen tavun prosodiaa ja/tai painollisen ja sen jälkeisen tavun rajalla esiintyviä klusiileja tai *s*:ää. Painottomissa tavuissa ei ole astevaihtelua (vrt. esim. viron *vetikas* NOM : *vetika* GEN : *vetikat* PART ja suomen *vatukka* NOM : *vatukan* GEN : *vatukkaa* PART). Virossa paino on omaperäisessä sanastossa ensimmäisellä tavulla. Vierasperäisissä sanoissa paino saattaa olla muulla kuin ensimmäisellä tavulla. Näin astevaihteluun joutuvat esim. seuraavat vierasperäiset sanat: *element* NOM : *elemendi* GEN : *elementi* PART, *atribuut* NOM : *atribuudi* GEN : *atribuuti* PART, *gavott* NOM : *gavoti* GEN : *gavotti* PART (ks. Erelt 2003, 19; sanojen taivutus haettu sanakirjasta Kokla ym. 1993). Joissakin tapauksissa myös sivupaino on morfologisesti (ja siis astevaihtelun kannalta) olennainen. Hintin kirjoituksessa (1997a, 17) on tällaista sivupainoa kutsuttu leksikaalis-morfologisesti sidotuksi sivupainoksi, muut sivupainot täyttävät vain puheen rytmittämisen funktion. Niihin tapauksiin, joissa sivupaino on astevaihtelun kannalta olennainen, kuuluvat sivupainoa kantavat johtimet, esim. *-ik*, *-lik*, *-mik*, *-nik*, *-kond*. Tapauksissa, joissa tämä johdin kantaa sivupainoa, sana osallistuu astevaihteluun, esim. *õnnelik* NOM : *õnneliku* GEN : *õnnelikku* PART. Tapauksissa, joissa johdin ei ole sivupainollinen, sanan morfologinen käyttäytyminen on toinen, esim. *laulik* NOM : *lauliku* GEN : *laulikut* PART. Johdin *-kond* kantaa aina sivupainoa: *valdkond* NOM : *valdkonna* GEN : *valdkonda* PART. *-ik*-johdinten sivupainollisuus voi myös horjua. (EKG, 112–113.) Suomessa esiintyy tosin monitavuisissa sanoissa erikoinen (aste)vaihtelu tyyppiä *mansikka* : *mansikoiden* : *mansikoita*, *otsikko* : *otsikoineen*, jota säätelevät erilaiset säännöt kuten muita astevaihtelutapauksia. Tämän tyyppisistä sanoista voi esiintyä taivutusvariantteja (esim. *mansikkoihin* ~ *mansikoihin*, *otsikkoineen* ~ *otsikoineen*). (Karlsson 1982a, 335–336; ISK 73–74.)

Suomessa puhutaan kvantitatiivisesta astevaihtelusta, kun klusiilin pituus vaihtelee, kvalitatiivisesta astevaihtelusta, jos klusiilin laatu vaihtelee (se assimiloituu, vaihtuu toiseksi konsonantiksi tai katoaa). (Vrt. ISK 70–71, Karlsson 1982a, 324–325.) Kvalitatiivinen astevaihtelu on huomattavasti epäproduktiivisempi kuin kvantitatiivinen. Karlssonin mukaan kvalitatiivisen astevaihtelun alaiset sanat ovat nyky-suomessa leksikaalisesti merkittyjä (1982a, 330).

Virossa voi puhua kolmesta astevaihtelun alalajista sen mukaan, minkä tyyppinen vaihtelu on fonologisesti kyseessä. Kestovaihtelussa vaihtelu tapahtuu supra-segmentaalaisella tasolla. Kestovaihtelussa vaihtelee painollisen tavun prosodia, nk.

kolmas kestoaste ja toinen kestoaste. Kolmas kestoaste on vahvan asteen toteutuma, toinen kestoaste on heikon asteen toteutuma. Segmentaalisesti näiden kahden vartalon variantin välillä ei ole eroa, esim. *mets* (III) NOM : *metsa* (II) GEN: *metsa* (III) PART. Muotojen erottamiseen voi käyttää akuutin merkkiä kolmannen kestoasteen osoittamiseksi: *`mets* NOM : *metsa* GEN : *`metsa* PART. Tällainen prosodinen oppositio on mahdollinen vain pitkissä tavuissa. Opposition foneettinen toteutuma riippuu tavun laadusta ja koostumuksesta (Hint 1997a, 25).

Pituusvaihtelusta (geminaattojen astevaihtelusta) puhutaan, jos painollisen tavun jälkeisen klusiilin tai *s:n* pituus vaihtelee, esim. *riik* NOM : *riigi* GEN : *riiki* PART, *poiss* NOM : *poisi* GEN : *poissi* PART. Vahva-asteinen variantti sisältää pitkän konsonantin, heikkoasteinen variantti sisältää lyhyen konsonantin. Vaihtelussa muuttuu myös painollisen tavun prosodia, pitkän konsonantin sisältävä variantti on samoin kolmannessa kestoasteessa, lyhyen konsonantin sisältävä variantti toisessa kestoasteessa. (EKG, 150–151.) Pituusvaihtelu (klusiilin tai *s:n* pituuden vaihto) on mahdollinen vain pitkän tavun jäljessä (Hint 1997a, 24).

Laatuvaihtelu on sellainen vaihtelu, jossa vahvan asteen lyhyt klusiili tai *s* on heikossa asteessa korvattu muulla konsonantilla (esim. *halb* NOM : *halva* GEN : *halba* PART), assimiloitu (esim. *hammas* NOM : *hamba* GEN : *hammast* PART) tai se katoaa (esim. *tuba* NOM : *toa* GEN : *tuba* PART, *õis* NOM : *õie* GEN) (EKG, 151).

Kesto- ja pituusvaihtelu ovat produktiivisia: on olemassa vain muutamia sellaisia sanoja, joiden fonologinen rakenne mahdollistaisi pituusvaihteluun osallistumisen mutta joissa vain kestoaihtelu toteutuu. Laatuvaihtelu on nykyvirossa epäproduktiivinen: kielessä on sanoja, jotka olisivat voineet olla laatuvaihtelevia, mutta nekin ovat kestoaihtelussa, esim. *`mask* : *maski* vrt. *kask* : *kase*. (EKG, 151.) Hintin mukaan (1997a, 23) laatuvaihtelun alaiset tapaukset ovat leksikaalisesti merkittyjä. (Samaan tapaan Karlsson (1982a, 330) käsittelee merkittyinä kvalitatiivisen astevaihtelun alaisia tapauksia suomessa näiden epäproduktiivisuuden takia). Hintin mukaan (1997a, 23) suomen ja viron laatuvaihtelun asema on kuitenkin erilainen: suomen laatuvaihtelua voi viroon verrattuna käsitellä säännöllisenä ja astevaihteluttomuutta poikkeuksena. Näyttää siltä, että vaikka sekä suomen kvalitatiivinen vaihtelu että viron laatuvaihtelu ovat epäproduktiivisia, epäproduktiivisuuden asteessa on tässä huomattava ero. Hintin mukaan laatuvaihtelu on virossa sanan idiosynkraattinen ominaisuus. Se ei ole siis sanan rakenteesta johtuva prosessi. Kielessä on huomattavissa laatuvaihtelun vähittäinen väistyminen. Laatuvaihtelevasta sanavarastosta osa arkaisoituu ja katoaa, osassa laatuvaihtelu väistyy – käyttöön jää vahva-asteinen (*higi* : *higi* : *higi*, *naba* : *naba* : *naba*) tai heikko-asteinen (*reo* : *reo* : *reo*, *peo* : *peo* : *peo*) vartalo. (Hint 1997a, 22–23.)

Ehalan mukaan (2001, 90) geminaattojen vaihtelussa (pituusvaihtelussa) on toisaalta yhteisiä piirteitä kestoaihtelun, toisaalta laatuvaihtelun kanssa, niin että sitä ei useinkaan eroteta omaksi alalajikseen. Pituusvaihtelussa vaihtelee painollisen tavun prosodia samaan tapaan kuin kestoaihtelussa, toisaalta siinä samoin

kuin laatuvaihtelussa tapahtuu muutos segmentaalisisella tasolla. Perinteisesti viron astevaihtelussa erotetaan laatuvaihtelu ja kestoaihtelu, pituusvaihtelu on sijoitettu kestoaihtelun piiriin tekemättä eroa sen ja kestoaihtelun välillä. (Hint 1997a, 24.) Näin on tehty esim. Hannu Remeksen *Viron kieliopissa*: Kvalitatiiviseen astevaihteluun luetaan lyhyiden klusiilien assimilaatio, korvaaminen ja kato. Kvantitatiiviseen vaihteluun kuuluvat kaikki vaihtelut, joissa painollisen tavun prosodia muuttuu: kolmas kestoaste vaihtelee toisen kestoasteen kanssa. Kestovaihtelu koskee Remeksen mukaan (1983, 47–50) geminaattakonsonantteja, konsonanttiyhtymiä, pitkiä vokaleja ja diftongeja. Tällaiseen käsittelyyn vaikuttaa olennaisesti viron fonologian ja prosodisen systeemin hahmottaminen (ks. Remes 1983, 34–45).

Viron fonologian käsitteleminen eroaa eri kirjoittajilla etenkin siinä, katsotaanko kolmannen ja toisen kestoasteen eron johtuvan segmentaalisisista (esim. Remes 1983) vai suprasegmentaalisisista foneemeista (esim. Hint 1997).

Toiseksi mainitussa käsityksessä on erilainen prosodinen kvantiteetti tai aksentti (tai II ja III kestoaste, voisi ehkä puhua myös tavun intonaatiosta) mahdollinen vain pitkällä painollisilla tavuilla. Lyhyt tavu voi olla vain painollinen tai painoton. Pitkien tavujen prosodian erolle on edellytyksenä paino. Nk. ensimmäinen kestoaste ei tarkoita muuta, kuin että sanan painollinen tavu on lyhyt. (Hint 1997a, 15, 17; Hint 1997c, 187.)

Siitä, että nk. kolmen kestoasteen käsitteeseen on yhdistetty kaksi asiaa, jotka tulisi pitää erillään, voi kertoa myös se, että I ja II kestoasteen opposition esimerkkinä toimivat aina kaksi eri lekseemiä, esim. *vala* 'kaada'³ 2. pers. sg. imper. : *vaala* 'valas' GEN sg, *koli* 'kama, roju, romu, roska' NOM sg : *kooli* 'koulu' GEN sg, *kuma* 'kuulto, kajastus, kajo' NOM sg : *kumma* 'kumpi' GEN sg. Vain II ja III kestoasteen opposition esimerkkinä voi olla saman sanan kaksi muotoa, esim. *vaala* GEN sg : *'vaala* PART sg, *kooli* GEN sg : *'kooli* PART sg, *lulu* GEN sg : *'lulu* PART sg. EKG:n mukaan (114) I ja II kestoasteen opposition tehtävä on ensinnäkin leksikaalisten yksikköjen erottaminen. EKG:ssa (113–114) kuitenkin myös mainitaan, että astevaihtelussa on oppositiossa III ja II kestoaste ja harvemmin myös III ja I kestoaste. Tällaisesta oppositiosta (III ja I kestoaste) on esimerkkinä vaihtelu *koht* (III) : *koha* (I) (EKG, 114). Tämä vaihtelu kuuluu laatuvaihteluun, ja siinä muuttuu sanan segmentaalinen koostumus: *t* katoaa ja *t*:n kadon seurauksena on tavun lyheneminen. Jos otetaan avuksi Hintin käsitys viron kolmesta kestoasteesta, voidaan todeta, että oppositiiossa *kohta* PART : *koha* GEN ei ole tekemistä prosodian kanssa, vaan tavu on vain muodossa *koha* lyhentynyt kadon jälkeen. Oppositio tässä (ja kaikissa laatuvaihtelutapauksissa) perustuu vain segmentaaliseen eroon. (Vrt. Hint 1997a, 15, 22.)

Myös astevaihtelun toteutumistavat ovat suomessa ja virossa erilaiset. Astevaihtelun ala on laajentunut yhteen suuntaan virossa, jossa se on ylittänyt segmentaalisen tason ja alkanut toimia myös suprasegmentaalisisella tasolla. Sen sijaan jotkin

3 Käännökset sanakirjasta Kokla ym. 1993.

segmentaalisella tasolla realisoituvat vaihtelut ovat alkaneet väistyä kielestä. Suomenkin astevaihtelun ala on laajentunut siinä mielessä, että se koskee klusiileja jälkitaavuissakin, ei vain painollisen tavun jälkeisessä asemassa. Suomen kvalitatiivisessa astevaihtelussa taas voi osittain tapahtua samantapaista väistymistä kuin viron laatu- vaihtelussa.

8. Viron ortografia ja astevaihtelu

Viron kielen oppikirjoissa esitetään astevaihtelulliset parit niiden ortografisessa muodossa. Oppikirjassa *Estnisch Intensiv!* esim. seuraavasti: *pp* : *p – sepp* : *sepa*, *p* : *b – kaup* : *kauba*, *ss* : *s – poiss* : *poisi*, *ff* : *f – šeff* : *šefi*, *šš* : *š – tušš* : *tuši*, samassa oppikirjassa puhutaan myös ortografisesti näkymättömistä tapauksista, esim. *ll* : *ll – kell* : *kella*, *nn* : *nn – linn* : *linna*, *ts* : *ts – mets* : *metsa*, *aa* : *aa – saar* : *saare*, *au* : *au – laul* : *laulu* (Lutkat-Lõik–Hasselblatt 2005, 25–26, 29–31). Miten näitä esimerkkejä voi tulkita suhteessa yllä mainittuihin astevaihtelun toteutumistapoihin? Viron ortografiasta voi mainita ainakin seuraavia astevaihtelun kannalta olennaisia seikkoja.

On kolme klusiilien merkintätapaa: <kk>, <k>, <g>, <pp>, <p>, <b>, <tt>, <t>, <d>. Kaikkia muita konsonantteja merkitään joko esim. <m> tai <mm>, <s> tai <ss> jne., ja näin erotetaan lyhyt ja pitkä konsonantti. Klusiilien merkintätavat ovat tätä mutkikkaampia. (Ks. Tauli 1972, 17.)

Klusiilien grafeemien avulla merkitään segmentaalinen pituus sekä pitkän painollisen tavun kvantiteetti. Merkinnot <kk, pp, tt> osoittavat aina tunnusmerkillisen tavun kvantiteetin (raskaan aksentin, III kestoasteen). Koska ainoastaan siinä, missä on paino, voi olla aksentti (aksenttien tai prosodisen kvantiteetin oppositio on mahdollinen vain painollisessa tavussa), niin esim. sanoissa *barokk*, *fagott* on paino varmasti toisella tavulla. Jos tavu ei ole painollinen, siinä ei voi olla aksenttia (tavun kvantiteetin oppositiota), esim. sanoissa *siirup*, *vikat*, *kirik*, *piiskop*, *kabinet*, *maastik*, joiden paino on ensimmäisellä tavulla. (Vrt. Tauli 1972, 17.)

Merkintätavoista <k, p, t> (esim. muodoissa *kapi*, *kaup*, *jutu*, *paat*, *luku*, *paik*) ei voi saada samaan tapaan helposti selville, kumpi aksentti tavussa on (mikä on tavun kvantiteetti). <k, p, t> lyhyen vokaalin jäljessä merkitsee tunnusmerkitöntä kvantiteettia. Lyhyen vokaalin jäljessä on selvästi erotettu tavun kvantiteetti/aksentti (*kappi*, *kapi*). Kun klusiili on pitkän vokaaliaineksen jäljessä niin kuin sanoissa *kaup*, *paat*, *paik*, onko kirjoitustapa kaksiselitteinen, voisiko aksentti teoreettisesti samantyyppisessä tavussa olla kumpi tahansa? Tähän kysymykseen saattaa tuoda valoa konsonanttien distribuutio, tässä tapauksessa voi tarkastella ainoastaan klusiilien esiintymistä ensi ja toisen tavun rajalla/pääpainollisen tavun jäljessä.

EKG:n mukaan pitkien konsonantifoneemien esiintyminen pääpainollisen tavun pitkän vokaaliaineksen jäljessä on kielelle ominaista vain raskasaksentillisessä tavussa. Kevytaksentillisessä tavussa esiintyvät pitkät klusiilit ja frikatiivit

pääpainollisen tavun jäljessä vain propreissa ja myöhäisissä lainoissa, esim. *Kaupo, temaatika*. (EKG, 106). Tällainen esiintymä – pitkä klusiili pitkän vokaalin tai diftongin jäljessä kevytaksentillisessa tavussa – esiintyy vierasperäisten nimien ohella kahdessa taivutusmuodossa: joidenkin nominien monikon genetiivissä (esim. *suurte, saarte*) ja yksitavuisten vokaalivartalon omaavien verbien monikon 2. persoonassa (esim. *joote, toote*). Molemmissa tapauksissa suffiksi on *-te*. (Erelt 2003, 12.) Näin kaksiselitteisyyden mahdollisuus ei ole suuri. Pitkän pääpainollisen tavun jäljessä kirjoitettu <k, p, t> tarkoittaa (paitsi yllä mainittuja poikkeuksia) samanaikaisesti klusiilien pituutta ja raskasta aksenttia (tunnusmerkillistä tavun kvantiteettia).

Merkintöjä <kk, pp, tt> voisi siis pitää suprasegmentaalisen foneemin (tavun kvantiteetin, raskaan aksentin) osoittimena. Tällä suprasegmentaalisella foneemilla on näin viron ortografiassa oma edustus, mutta vain klusiilien ollessa pääpainollisen tavun jäljessä.

Sen sijaan grafeemeja <k, p, t> voi pitää vain pitkien klusiilien grafeemeina, niin kuin osoittavat tapaukset *siirup, vikat, kirik, piiskop, kabinet, maastik*, joissa merkitään klusiilien pituutta. Aksentista (tavun kvantiteetista) ei voi olla kysymys, koska <k, p, t> eivät tässä ole painollisessa tavussa. Se, ettei kevyttä aksenttia kirjoituksessa erikseen merkitä, voi tukea käsitystä raskaan aksentin tunnusmerkillisyydestä. Klusiilien merkitsemisen pääpainollisen tavun jäljessä voi siis yhteenvetona esitellä seuraavasti (ks. asetelma 4):

Asetelma 4. Viron klusiilien merkitseminen painollisen tavun jäljessä.

Painollisessa tavussa									
Lyhyen vokaalin jäljessä					Pitkän vokaalin/diftongin jäljessä				
Lyhyt klusiili		Pitkä klusiili			Lyhyt klusiili		Pitkä klusiili		
		+tavun kvantiteetti					+tavun kvantiteetti		
<b>	tuba	<p>	kapi	<pp>	kappi	<b>	saabas	<p>	kaup
<d>	hāda	<t>	jutu	<tt>	juttu	<d>	kaudu	<t>	paat
<g>	kogu	<k>	luku	<kk>	lukku	<g>	riigi	<k>	lauk

Klusiilien kirjoittaminen konsonanttiyhtymissä voi poiketa taulukossa esitetystä periaatteista. Lyhyet klusiilit konsonanttiyhtymissä merkitään Taulin mukaan seuraavasti: soinnillisten konsonanttien kirjainten (<m, n, v, l, r, j>) vieressä <g, b, d>:llä, jos välittömästi ei seuraa eikä edellä ole soinnittoman konsonantin merkkiä: esim. *sõbrad, padjad, targad, piimgi, tulengi, soovgi, sõdurgi*. Pitkät klusiilit merkitään sellaisessa tapauksessa <k, p, t>:llä, esim. *sõprade, patjade, tarkade*. Soinnittomien konsonanttien kirjainten (<p, t, k, š>) vieressä klusiilit merkitään <p, t, k>:lla (myös lyhyinä), esim. *topsid, matkad, metsad, kasti, tahte, kaske, paksud*. (Tauli 1972, 18.)

EKG:n mukaan sanansisäisissä konsonanttiyhtymissä klusiilit kuitenkin esiintyvät sekä lyhyinä että pitkinä ainoastaan, jos näitä edeltää tai seuraa sonorantti, esim. *sõbrad* vs. *sõprade*. (EKG, 110.) Niissä tapauksissa, joissa klusiili seuraa soinnitonta

ainesta, esim. *kast, taht, kask*, ja joiden kirjoituksen tulkinta on astevaihtelun kannalta olennainen, ovat <t> ja <k> lyhyen klusiilin merkintöjä. Astevaihtelussa siten klusiili katoaa, esim. sanassa *täht* : *tähe* : *tähte* samaan tapaan kuin sanassa *pood* : *poe* : *poodi*. Pitkä klusiili ei voi olla tällaisessa paikassa. (Ks. myös EKG 1995, 102.)

/s/:n kirjoittamisessa pätevät erilaiset periaatteet: lyhyt /s/ kirjoitetaan <s> ja pitkä <ss>. Konsonanttiyhitymissä kuten edellisessä ryhmässä **yleisesti** kirjoitetaan vain yksinkertainen <s>. Tästä kuitenkin poikkeavat konsonanttijonot, joissa on sonorantti /l m n r/ + /s/. Näissä kirjoitetaan pitkä /s/ kahdella kirjaimella: *valss, valsside, simss, renessanss, marss, marssides*, kun taas lyhyet yhdellä: *valsid, simsid, avansid, marsid*. (Tauli 1972, 17.) Näin on erotettu toisistaan myös muodot *valsi* : *valssi, värsi* : *värssi*, jotka kuuluvat astevaihteluun. Samoin jos /s/ tulee pitkän vokaalin jälkeen *poisi* : *poissi, kausi* : *kaussi*. Ortografian pohjalta ei voi saada ilmi esim. muodon *kassi* aksenttia: voi olla *kassi* GEN sg tai *ˈkassi* PART sg, toisin kuin jos samassa paikassa esiintyy klusiili: *kapi* GEN sg : *ˈkappi* PART sg. (EKG, 108).

Konsonantit jakautuvat pituuden merkitsemisen mukaan kahteen ryhmään: /k p t f š/ ja /v j h m n l r s/. Ensimmäisen ryhmän konsonantit kirjoitetaan pitkinäkin yhdellä kirjaimella, kaksi peräkkäistä merkkiä voidaan tulkita raskaan aksentin/tunnusmerkillisen tavun kvantiteetin merkinnäksi. Toisen ryhmän konsonanttien kirjoittamisessa vallitsee sama periaate kuin vokaalien kirjoittamisessa, pitkät ainekset kahdella kirjaimella, lyhyet yhdellä. Ortografian mukaan samannäköisissä oppositioissa kuten *maja* : *majja* ja *kapi* : *kappi* on kyse hyvin vahvasta eroavuudesta, ensimmäisessä parissa on kyse *j*:n pituudesta, toisessa parissa molemmat *p*:t ovat pitkiä, ero on suprasegmentaalisella tasolla, tavun kvantiteetissa. Tämä on olennaista myös astevaihtelun laukaisevien oppositioiden kannalta: astevaihteluun segmentaalisella tasolla osallistuvat klusiilit ja *s*. Vaihtelu *ˈkappi* : *ˈkapi* ja *ˈkassi* : *ˈkassi* ovat esimerkkejä kestavaihtelusta, sen sijaan *kaup* : *kauba* ja *poiss* : *poisi* esimerkkejä pituusvaihtelusta.

Suprasegmentaalisen aksentin mahdollisuus näkyä ortografiasta rajoittuu vain tapauksiin, joissa pääpainollisen tavun lyhyen vokaalin jäljessä on klusiili (*kapi* : *ˈkappi*) ja niissä harvoissa tapauksissa, joissa esiintyy kirjoituksessa <f, š> tai <ff, šš>, esim. *dušš* : *duši, šeff* : *šefi*. Se ei voi tulla ilmi muissa tapauksissa, esimerkiksi jos pääpainollisen tavun jäljessä on sonorantti, esim. *kammi* : *ˈkammi*, tai heterogeeninen konsonanttijono, esim. *maski* : *ˈmaski, õrna* : *ˈõrna, järve* : *ˈjärve*. Tavun kvantiteetti ei näy kaikissa tapauksissa, joissa painollisen tavun pituus on vokaalien aiheuttama, esim. *vaala* : *ˈvaala, laulu* : *ˈlaulu, toon* : *ˈtooni*. Joissakin tapauksissa kaksitulkitaisuuden sulkee pois fonotaksi: omaperäisissä sanoissa *ˈkaup, ˈpaat, ˈpaik* tavun kvantiteetin on oltava tunnusmerkillinen, samoin esim. sanoissa *ˈkavva, ˈmajja, ˈkehha*.

Ortografialla voi olla myös vaikutusta tavun rakenteen tajuamiseen. Näin on niiden konsonanttien kirjoittamisessa, jotka kirjoitetaan yhdellä kirjaimella pitkinä. Esimerkiksi sanojen *kapi, luku, jutu*, mutta myös sanojen *šefi, tuši* ensimmäinen

tavu on pitkä, ja se osallistuu painollisena tavuna myös kvantiteettioppositioon (ks. Ehala 2001, 44). Sen sijaan sellaisten sanojen kuin *kala, ema, kana, maja, keha, kava* ensimmäinen ja painollinen tavu on lyhyt. Sellaisessa tavussa ei voi siis olla kyse kvantiteettioppositiosta. Paino voi myös vierasperäisissä sanoissa olla muualla kuin ensimmäisessä tavussa: genetiivien *baroki, tabureti* kirjoittamistavoissa ei ilmene mikään tavu pitkänä, vaikka yksi onkin pitkä.

Monet astevaihtelun laukaisemat tapaukset eivät olisi erotettavissa, jollei ainakin klusiilien osalta merkittäisi painollisen tavun kvantiteettia. Astevaihtelun alaiset vaihtelut näkyvät kirjoituksessa seuraavasti (ks. asetelma 5):

Asetelma 5. Pituusvaihtelu ja kestovaihtelu ortografiassa.

Pituusvaihtelu ortografiassa

k : g	riik : riigi
p : b	kaup : kauba
t : d	toit : toidu
ss : s	poiss : poisi

Kestovaihtelu ortografiassa

kk : k	pikk : pika
pp : p	kapp : kapi
tt : t	kott : koti
(ss : ss) ei erotu	kass : kassi
ei erotu	kamm : kammi
ei erotu	kann : kanni
ei erotu	järv : järve
ei erotu	mask : maski
ei erotu	laul : laulu
ei erotu	toon : tooni
ei erotu	...

Pituusvaihtelussa vaihtelee klusiilin ja s:n pituus, samoin painollisen tavun kvantiteetti. Kestovaihtelussa vaihtelee vain painollisen tavun kvantiteetti, vaikka kirjoitustapa vihjaisi siihen, että tapauksissa *pikk : pika, kapp : kapi, kott : koti* on kyseessä juuri geminaattojen astevaihtelu (ks. Ehala 2001, 90–91, 94). Klusiilien ja s:n kirjoitustavat ovat erilaiset.

Klusiilien merkitseminen – se, esiintyvätkö ne yksinään vai yhdistelmässä – on olennaista myös laatu vaihtelun kohdalla.

Asetelma 6. Laatu vaihtelu ortografiassa.

Laatu vaihtelu ortografiassa esim.:

kato		assimilaatio	
g : Ø	lugeda : loen	mb : mm	kumb : kumma
b : Ø	tuba : toa	nd : nn	tund : tunni
d : Ø	pood : poe	rd : rr	kord : korra
hk : Ø	õhk : õhu	ld : ll	kuld : kulla
sk : Ø	kask : kase		
ht : Ø	ohkan : ohata		

Konsonanttiyhtymistä <hk>, <sk> ja <ht> klusiili /k/ tai /t/ katoaa, koska kyseessä on yksinäisklusiili niin kuin sanoissa *pood*, *lugeda* eikä geminaatta niin kuin sanoissa *riik*, *toit*.

9. Katsaus viron astevaihtelutestin tuloksiin

Viron testin analyysissä olen pohdinnut ensinnäkin sitä, voisiko joissakin tapauksissa virheen takana olla se, että on sekoitettu pituus- ja kestopvaihtelu. Miten näiden vaihtelujen toiminta-alueet on rajattu? Miten voi tietää, minkälainen astevaihtelu on kyseessä? Miten tähän kysymykseen saattaa vaikuttaa ortografian tulkinta?

Ortografia voi olla hyvin voimakkaasti vaikuttava. Suomen testin analyysissä puhuttiin siitä, että ongelmia voi aiheuttaa astevaihtelun kaksisuuntaisuus. Perusmuodon *t*:stä voi genetiivissä syntyä *d* tai *tt*. Virossakin on olemassa (ortografisesti) samanlaisia astevaihtelupareja: *tt* : *t* ja *t* : *d*. Näissä on kuitenkin kyse jostain muusta, ensiksi mainittu kuuluu kestopvaihteluun, toiseksi mainittu pituusvaihteluun. On kuitenkin hankalaa tietää, miten informantti tai kielen oppija käsittelee ortografiaa tai miten hän tulkitsee sanan kirjoitusasun

Voidaan todeta, että koko kestopvaihtelun mekanismi, toteutumistapa, sisältyy myös pituusvaihteluun. Millaisessa asemassa klusiilin tai *s*:n pituuden vaihtelu on mahdollinen? Hintin mukaan (1997a, 24) pituusvaihtelu on mahdollinen vain pitkän tavun jäljessä. EKG:n mukaan pituusvaihtelu toteutuu tyypillisesti pitkän vokaalialineksen tai sonorantin jäljessä (voi myös olla niin, että klusiili itse sulkee tavun, esim. sanoissa *latv*, *kõplama*). Näissä nominityypeissä, joihin liittyy käänteinen astevaihtelu, pituusvaihtelu ei välttämättä toteudu. (EKG, 153–154, 157–158.)

Kirjoituksessa näkyvän kestopvaihtelun esimerkeistä *sepp* : *sepa*, *tükk* : *tüki*, *mutt* : *muti* ja pituusvaihtelun esimerkeistä *kaup* : *kauba*, *lauk* : *laugu*, *paat* : *paadi* näkyy selvästi ensimmäisen tavun ero. Tähän voi pohjautua myös kestopvaihtelun ja pituusvaihtelun nimittäminen samalla termillä (esim. Remes 1983). Kestovaihtelu ja pituusvaihtelu eivät voi enemmistötapauksissa toteutua samassa asemassa, näiden vaihtelujen ulottuvuuden alue on erilainen. Toisaalta jos segmentaalisella ja supra-segmentaalisella tasolla toteutuvan vaihtelun eroa on pidetty fonologisesti tärkeänä, on kestopvaihtelun ja pituusvaihtelun erottaminen toisistaan välttämätöntä. Kestovaihtelun ja pituusvaihtelun erottaminen tai yhdistäminen riippuu siitä, miten viron konsonanttien kvantiteettia ja prosodista kvantiteettia käsitellään fonologisesti.

Testin analyysissä oli pituusvaihteluun osallistuvien sanojen ryhmässä muita vähemmän oikeita vastauksia sanoista *poiss* : *poisi* ja *värss* : *värsi*. Tähän voi vaikuttaa se, ettei *s* suomessa osallistu astevaihteluun (kaikki informantit ovat olleet suomenkielisiä). Voi olla, että *s*:n pituusvaihtelu on vähemmän frekventti kuin klusiilien vaihtelut. Vaikuttaa saattaa kuitenkin myös *s*:n klusiileista poikkeava kirjoitustapa: vaihtelua *ˈkass* : *kassi* ei kirjoituksessa merkitä (vrt. *ˈpikk* : *pika*, *ˈkott* : *koti*). Tämä

voi vaikuttaa myös pituusvaihtelun soveltamiseen. Saattaa olla hankalaa oppia, että taivutuksessa *kass* : *kassi* kirjoituksessa ei tapahdu mitään, mutta taivutuksessa *poiss* : *poisi* on kirjoituksessa eroa.

s:n merkintätavat poikkeavat klusiilien merkintätavoista. *s*:n kohdalla kesto- vaihtelu ja pituusvaihtelu ilmenevät ortografiassa eri tavalla kuin klusiilien kesto- vaihtelu ja pituusvaihtelu: *sepp* : *sepa*, *kaup* : *kauba* vs. *kass* : *kassi*, *kauss* : *kausi*. Juuri *s*:n kohdalla kesto- vaihtelun ja pituusvaihtelun erottaminen toisistaan olisi tarpeellista. Muuten on hankalaa selittää, miksi toisessa sanassa (toisessa asemassa) *s* vaihtelee (ortografisesti tai fonologisesti) ja toisessa ei. Klusiilien kohdalla tämä ei opiskelu- prosessissa välttämättä häiritse sen takia, että klusiilien kohdalla myös kesto- vaihtelun alaiset tapaukset erotetaan ortografisesti.

Suomen ortografia ei voi aiheuttaa kielen opiskelijalle suuria ongelmia aste- vaihteluparin valinnassa. Poikkeus tästä voisi olla aste- vaihteluparin /ŋk/ : /ŋŋ/ kirjoittami- nen <nk> : <ng>. Suomen aste- vaihtelutestin aineistossa esiintyi vastaus *solki* : *solgin*, johon ehkä kannattaa kiinnittää huomiota. Sen muodostanut informantti ilmeisesti joko tulkitsi *g*:n itsenäiseksi grafeemiksi (ehkä foneemiksikin) ja *k*:n pariksi tai sotki *nk*- ja *lk*-yhdistelmän. Kaksi kertaa esiintyi myös genetiivi *poijan*, jonka virheellisyy- den voi mielestäni myös lukea oikeinkirjoituksen aiheuttamaksi.

10. Lopuksi

Viron aste- vaihtelun käsitteeseen on yhdistetty ilmiöitä, joiden produktiivisuus ja reaalistuminen ovat niin erilaisia, että tämä saattaa aiheuttaa vaikeuksia. Laatu- vaihtelu on jopa kielestä väistyvä, mutta suomenkielisen oppijan kannalta juuri siinä on eniten vastaavuuksia suomen aste- vaihtelun kanssa. Nämä vastaavuudet voivat olla avuksi, mutta voivat myös häiritä siinä mielessä, että nykyviron aste- vaihtelun keskus on muualla, pituus- ja kesto- vaihtelussa. Suomessa ovat jotkin aste- vaihtelun alalajit muita produktiivisempia, ja osittain voi suomessakin nähdä samantyyppistä kehitys- tä kuin virossa. Kielen opiskelussa saattavat mielestäni produktiivisuuden lisäksi olla tärkeitä myös ilmiön frekvenssi ja sen alaisten sanojen frekvenssi. Voi olla, että mikä on perusteltua esittää teoreettisessa kirjoituksessa, ei olisi relevanttia opiskeluun tar- koitetuissa kirjoituksissa. Aste- vaihtelun ulkopuolisia ja yleisiä sanoja on suomessa- kin, mutta ne ovat usein kuitenkin jossain mielessä spesifisiä (nimet, slangisanat, deskriptiivisanat). ISK:n (74) aste- vaihtelun ulkopuolisten sanojen luettelosta voisivat tulla kyseeseen suomea opiskeltaessa jo aika varhain ainakin *auto*, *eka*, *mopo*, *muki*, *toka*. Mutta kuinka usein näihin törmää samassa opiskeluvaiheessa kuin sanoihin *aika*, *katu*, *poika*, *tapa*? Opetukseen tarkoitettussa kirjallisuudessa ei siis voi kvalita- tiivisen aste- vaihtelun alaisia sanoja pitää merkittynä. Sen takia myös testin analyysis- sa on hyvinä, ymmärrettävinä (tyypillisempinä) pidetty vastauksia, joihin kvalitati- vista aste- vaihtelua on sovellettu (esim. *mopo* : *movon*) verrattuna niihin vastauksiin,

joissa kvalitatiivinen astevaihtelu on jätetty soveltamatta, esim. *harkinta* : *harkintan*. Se, että saman käsitteen (astevaihtelun) alle kuuluvat toteutumistavat ovat sekä suomessa että virossa eri määrin produktiivisia, on mielestäni kielen opiskelun kannalta tärkeää ja huomiota ansaitsevaa.

Suomen ja viron astevaihtelua on välttämätöntä käsitellä suhteessa kielen taivutussysteemiin, tämä ilmenee varsinkin käänteisen astevaihtelun kohdalla. Riippuu taivutussysteemin yleisestä hahmotuksesta (perusmuotojen postuloimisesta, paradigmaattisesta tai prosessuaalisesta näkökulmasta), mitä käänteisellä astevaihtelulla ymmäretään. Lisäksi viron astevaihtelua ei ole mahdollista käsitellä ottamatta kantaa viron sanatasoisen prosodian hahmotuksiin ja näistä johtuviin morfologian käsityksiin. Nämä ongelmat heijastuvat jollakin tavalla myös kielen opiskeluprosessissa ja kielen opiskeluun vieraana kielenä tarkoitettussa kirjallisuudessa.

LÄHTEET

- EHALA, MARTIN 2001: *Eesti keele struktuur*. Kännimees, Tallinn.
- EKG = ERELT, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEI, KAJA – VARE, SILVI 1995: *Eesti keele grammatika I*. Eesti Teaduste Akadeemia – Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- ERELT, MATI (ed.) 2003: *Estonian Language*. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- HEBEDOVÁ, PETRA 2008: *Suomen astevaihtelu ja viron astmevaheldus. Vieraana kielenä opiskelun näkökulma*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, suomen kieli.
- HINT, MATI 1997a: *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Sissejuhatus*. Eesti keele sihtasutus, Tallinn – Helsinki.
- 1997b: *Typological Characteristics of Gradation in Estonian. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid*. Eesti keele sihtasutus, Tallinn – Helsinki.
- 1997c: *Viron prosodisen systeemin perusluonteesta. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid*. Eesti keele sihtasutus, Tallinn – Helsinki.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. SKS, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1982a: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- 1982b: *Suomen peruskielioppi*. SKS, Pieksämäki.
- KOKLA, PAUL – LAANPERE, HELGA – MÄGER, MART – PIKAMÄE, ARNO 1993: *Vïrolais-suomalainen sanakirja – Eesti-soome sõnaraamat*. Toinen, uudistettu painos. Valgus, Tallinn.
- LUTKAT-LÖIK, FLORENCE-SILVIA – HASSELBLATT, CORNELIUS 2005: *Estnisch Intensiv!: das Lehrbuch der estnischen Sprache*. Bibliotheca Baltica.
- MARTIN, MAISA 1995: *The Map and the Rope. Finnish Nominal Inflection as a Learning Target*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- REMES, HANNU 1983: *Viron kielioppi*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- 1995: *Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 2, Oulu.
- TAULI, VALTER 1972: *Eesti grammatika I*. Institutionen för finsk-ugriska språk, Uppsala.
- WHITE, LEILA 2001: *Suomen kielioppia ulkomaalaisille*. Neljäs, uudistettu painos. Finn Lectura, Helsinki.

PETRA HEBEDOVÁ: *Difficulties of gradation in the acquisition of Finnish and Estonian*

The purpose of this article is to summarise my master's thesis which deals with gradation *astevaihtelu* in Finnish and *astmevaheldus* in Estonian. In my master's thesis I try to approach this theme from the perspective of learning these two languages as foreign languages. The analysis was based on a comparison between theoretical literature and literature meant for studying Finnish and Estonian as foreign languages. My material included a test of *astevaihtelu* and *astmevaheldus* for students of these languages. Although the approach is synchronic, and stem alternation in Finnish and Estonian are considered independent and different, their historical bounds and similarities may also be taken into account.

This article deals mainly with two problems related to gradation in the learning process. The first is the so-called indirect or reversed gradation and the second is the orthographical reflection of stem changes caused by gradation. The first theme seems to be more relevant to Finnish, the second to Estonian.

In order to deal with the notion of reversed gradation, the ways of defining the use of strong and weak grades needs to be explained. Grade contrasts are a way of expressing morphological categories in Estonian. The use of a strong or weak grade depends on paradigm type (cf. *kott* NOM : *koti* GEN : *kotti* PART and *ratas* NOM : *ratta* GEN : *ratas* PART) or it can be determined by the morphological category itself (as it is for example in the imperfect, passive voice and plural partitive).

In Finnish gradation is described as morphophonological. The rule of openness or closedness of the syllable containing the alternating consonant is much used. However, not every instance of gradation can be solved this way, nor every aspect of gradation. The reversed gradation in Finnish is connected to certain paradigm types. This notion also depends on the definition of a base form (Fin. *perusmuoto*), which is in names always the nominative singular, but which can be different in verbs (infinitive or 3rd person indicative). The concept of reversed gradation is connected to a description of declension starting with the base form. This is not the case in contemporary Estonian declension and therefore the notion of reversed gradation is not needed.

Stems alternating in a reversed direction seemed to cause problems for those students who performed the test on Finnish consonant gradation. These problems are not always caused by gradation itself, but by the wrong choice of paradigm type or errors in forming a vocalic stem (from the answers for example *rikkas* : *rikkas*, *hammas* : *hampan*). These tasks, the forming of the stem and the applying of gradation, can also be interconnected. The erroneous forming of the stem may lead to a mistake in the gradation (for example *osoitte* : *osoiden*, *hammas* : *hammaksen*).

The second problem the article deals with is the orthographical reflection of changes in alternating stems. This can sometimes be problematic in learning Estonian. Literature intended for studying the language presents the alternating stems in orthographical shape. This often does not correspond to the phonological structure. Strong and weak grades can be realised at the suprasegmental level as a contrast of different syllable quantities and such gradation is orthographically reflected only if a voiceless stop occurs on the syllable boundary after the stressed syllable. Stops are also marked differently according to their position, which is important in marking the realisation of qualitative gradation.

In the test analysis conducted by students of Estonian, the question arose as to whether some errors could have possibly been caused by the complicated relations between Estonian phonology and orthography. The different marking of the quantity of stops on one hand and /s/ on the other may be problematic. It subsequently means that the following examples of the quantity consonant gradation (cf. *kaup* : *kauba* and *poiss* : *poisi*) and suprasegmental alternation (cf. *sepp* : *sepa* and *kass* : *kassi*) appear different. Interpreting these problems also depends on the general image of Estonian phonology, which can vary considerably among authors.

Petra Hebedová: 104475@mail.muni.cz

Ústav jazykovědy a baltistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity,
Arne Nováka 1, 602 00 Brno, Tšekki